

Kriz-Kriter-Kritik Kavramları Bağlamında Kant'ta Bir Sınır Çizme Girişimi Olarak Eleştiri

Ebru Pehlivan*

Özet

Kant'ın eleştirel felsefesini farklı kavramlar bağlamında ele almak mümkün olsa da *kriz*, *kriter* ve *kritik* kavramları bağlamında ele almak, eleştirel felsefenin temel amaçlarına ilişkin verimli bir kavrayış imkânı sunmaktadır. Eleştirel felsefe, geleneksel metafiziğin yüzyıllardır süren *krizine* ve bu krize neden olan *kriterlerin* belirsizliğine yönelik bir eleştiridir. Ancak Kant'ın eleştiriden kastı, geleneksel metafizikçilerin ortaya koyduğu eserlerin ya da dizgelerin bir eleştirisi değil, deneyimden bağımsız çalışan aklın elde ettiğini iddia ettiği bilgilerin imkân ve sınırlarına yönelik bir eleştiridir. Dolayısıyla Kant'ta bir imkân ve sınır araştırması olarak eleştirinin amacı, doğal bir eğilim olan metafiziğin bir bilim olarak imkân olup olmadığına karar vererek aklın teorik ve pratik kullanımlarının sınırlarını belirlemektir. Mevcut çalışmanın amacı ise Kant'ın geleneksel metafiziğin krizine neden olduğunu ileri sürdüğü sorunları, kriterlerin belirsizliğine ilişkin belirlenimlerini ve bir sınır çizme girişimi olarak eleştiriye; kriz-kriter-kritik kavramları bağlamında ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: *Metafizik, Eleştirel Felsefe, Eleştiri, Kriz, Kriter, Kritik, Sınır*

* Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Üniversitesi, ebrupehlivan@halic.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-9949-6944
DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0186

Criticism as an Attempt to Draw a Boundary In Kant In The Context of The Concepts of Crisis-Criterion-Critique

Abstract

Considering the concept of criticism in the context of the concepts of crisis-criterion-critique is one of the best ways to comprehend the specific meaning and context of the concept of criticism in Kant's philosophy. Investigating the concept of criticism in the context of the concepts enables us to better comprehend the main aims and concerns of critical philosophy and to avoid the danger of reducing criticism to a mere activity of criticism in Kantian philosophy. Kant's critical philosophy is an attempt to offer a critique of the crisis that dogmatic metaphysics has fallen into and the ambiguity of the criteria that cause this crisis. However, what Kant means by criticism is not a criticism of the works or systems put forward by traditional metaphysicians, but a criticism of the possibility of the knowledge claimed to be obtained by reason working independently of experience. Therefore, in Kant, criticism is an attempt to draw a boundary to question the possibility of metaphysics, which exists as a natural tendency, as a science and to distinguish between knowledge and non-knowledge by drawing a limit to the use of reason independent of experience.

According to Kant, criticism should be directed against skepticism and dogmatism. Because Hume saw the limits of reason as the limits of things themselves, skepticism ran the ship aground, while traditional metaphysicians like Wolff were lost in the vast seas of metaphysics due to the unlimited use of reason by generalizing a principle that can be applied to a certain part of the universe to the whole universe. Critical philosophy, on the other hand, aims to give reason a captain equipped with a complete nautical map and compass with which it can safely navigate even on the high seas. Thus, the unlimited sphere of reason will be determined according to its own structure and functioning, and the unlimited use of reason will be limited.

The aim of the present study is to examine the place of the concept of "criticism" in Kant's Project of Critique, which is an attempt to draw a boundary to the use of reason independent of experience based on the nature of reason itself, in the context of the concepts of crisis-criterion-critique. The Kantian Critique on the uncertainty of the criteria that distinguish knowledge from non-knowledge, which is the cause of the centuries-long crisis of traditional metaphysics, will be discussed in the context of the special meaning that the notion of "criticism" has gained.

Keywords: *Metaphysics, Critical Philosophy, Criticism, Crisis, Criterion, Critique, Boundary/Limit*

Giriş¹

Kant'ın eleştirel felsefesini kriz-kriter-kritik kavramları bağlamında ele almak, eleştirel felsefenin temel amaç ve kaygılarını daha iyi kavrama imkânı verdiği gibi onu sadece bir eleştiri faaliyetine indirgeme tehlikesinden sakınmamızı da sağlamaktadır. Eleştirel felsefe, geleneksel metafiziğin içine düşmüş olduğu krize ve bu krize neden olan kriterlerin belirsizliğine ilişkin bir kritik sunma girişimidir. Bir bilgi yetisi eleştirisi olan eleştirel felsefenin amacı; kitapların ya da dizgelerin eleştirisini yapmak değil, deneyimden bağımsız çalışan aklın sahip olduğunu iddia ettiği bilgilerin imkân ve sınırlarına yönelik bir soruşturma yapmaktır. Bu nedenle Kant'ta eleştiri, geleneksel metafiziğin neden olduğu *krizi* çözmek ve bilgiyi bilgi-olmayandan ayıracak olan *kriteri* belirlemek amacıyla yetilerin işleyişinden hareketle aklın teorik ve pratik kullanımının sınırlarını belirleme girişimidir. Eleştiri, deneyimden bağımsız çalışan aklın ne ölçüde başarılı olmayı umabileceği sorusuna cevap verme girişimi olduğundan aynı zamanda bir imkân ve sınır araştırmasıdır (Ketenci 2016:119).

Eleştirel felsefe, yetilerin işleyişinden hareketle aklın teorik ve pratik kullanımının sınırlarını belirleme girişimine, yargının imkân ve sınırlarını soruşturarak başlar. Bu nedenle eleştiri, her şeyden önce dogmatizm ve septisizme karşı yapılmalıdır. Çünkü septisizm aklın kriterden yoksun eleştiriden, dogmatizm ise aklın imkân ve sınırlarının sorgulanmaksızın işleyişinden kaynaklanmaktadır. Evrenin belirli bir parçasına uygulanabilecek bir ilkenin tüm evrene genellenerek yargıda bulunulmasından kaynaklanan dogmatik metafizik, aklın işleyiş ve sınırlarının tanınmaksızın kullanımıdır (E. Caird 2018:254). Septisizm ise görünüş ile gerçeklik arasında bir ayırım yapılabileceği ve bilincimizin, nesneler hakkındaki bilincimizden ayrılabilmesi varsayımına dayandığından aslında bir tür dogmatizmdir (E. Caird 2018: 256). Bu nedenle Kant'a göre dogmatizm aklın sınır tanımayan “*karanlık, kıyasız ve fenersiz okyanusunda*” (1992c:111) kaybolurken, eleştiriye kriterden yoksun bir biçimde kullanarak bir tür sofizme dönüşen septisizm ise aklın sınırlarını şeylerin kendi sınırları olarak gördüğü için gemiyi karaya oturtmuştur (2005: B294-295). Eleştirinin amacı ise “*gemiye eksiksiz bir deniz haritası ve pusulasıyla donatılmış bir kaptan vermektir*” (Kant 2000:10).

¹ Bu çalışma, *Kant'ta Eleştiri ve Sınır Kavramları Üzerine Bir İnceleme* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Kriz, Kriter ve Kritik Kavramları

Geleneksel metafiziğin yol açtığı krizi yeni kriterler belirleyerek aşmayı amaçlayan Kant'ın eleştirel felsefesi *kriz*, *kriter* ve *kritik* kavramları bağlamında ele alındığında daha derinlikli bir kavrayış imkânı sunmaktadır. Kriz-kriter ve kritik kavramları arasındaki ilişkiye daha yakından bakılacak olursa; kriter, yargıda bulunmak için gerekli olan ölçütü, kritik söz konusu kriterler kullanılarak yapılan ayırıştırma faaliyetini, kriz ise kriterlerin belirsizliği ya da yokluğu nedeniyle kritiğin yapılamadığı durumları ifade etmektedir. Krizden çıkmanın yolu ise kriterleri gözden geçirip yeniden tanımlayarak kritik edebilmekten geçmektedir (B. Dellaloğlu 2013:23). Kant'a göre geleneksel metafiziğin krizinin sebebi, bilgiyi bilgi-olmayandan ayıran kriterlerin yokluğu ya da belirsizliğidir. Krizin çözümü ise deneyimden bağımsız çalışan aklın kritiği sayesinde mümkündür ve bunun yapılabilmesi için bilgiyi spekülasyondan ayıracak olan kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir.

Seçmek, hüküm vermek, karar vermek gibi anlamlara gelen Yunanca *krino* kelimesinden türetilen *krisis*, sürece ilişkin nihai kararın verilmesinin elzem olduğuna işaret etmektedir (R. Koselleck 2009:210). Bilinen ilk tıp okulu olan Hipokrat Okulu'nda kullanılan *kriz* ve *kritik* kavramlarına bakıldığında sözü edilen çağrışımlar ile karşılaşmak mümkündür (N. Uygur 2002:208). Kritik evre, hasta için yaşam ve ölüm arasındaki nihai savaşın verildiği evre iken, doktor için yaşam ve ölüm sınırında seyreden sürece ilişkin kritik yargıda bulunma sürecidir (R. Koselleck 2009:210). Dolayısıyla kriz, alınacak karar öncesindeki belirsizlik nedeniyle “*güvensizlik, ıstırap ve imtihan*” (R. Koselleck 2009:209) barındıran bir süreç olduğu kadar aynı zamanda “*nasıl bir hareket tarzı izleneceğine karar verme zamanı*” olduğundan, bünyesinde yeni fırsatlar da barındırmaktadır (Bauman ve Bordoni 2018: 21).

Antik Yunan'da vatandaşların karar alma süreçlerine dahil olarak doğru yargının belirlenme sürecinde yaşanan *krizi* görmeleri ve belirlenen *yargı* (*krinein*) ile krizin aşılma sürecine dahil olarak yargının sorumluluğunu *yargıç* (*krites*) ile paylaşmaları, *kriz* ve *yargı* arasındaki ilişkiyi görmek açısından önemlidir (Aristoteles 1997:265). Antik Yunan'da “*kriz, kriterin, yargılama aracının türetildiği bir standart ama aynı zamanda ayırt etme yeteneği ve 'kritik', 'yargılamaya uygun', 'hayati', 'kesin' anlamlarına gelen ve muhakeme sanatına ilişkin bir kelimedir*” (Bauman

ve Bordoni 2018:9). Kriz (*krisis*) ve yargı (*judicium*) kavramları Yeni Ahit'ten itibaren *tanrıların yargısı* anlamında kullanılırken, 17. yüzyıl ve sonrasında yargının doğruluğunu belirleyen kriterlerin belirsizliğinden kaynaklanan *kriz*, açık ve seçik tanımlamalarla aşılmaya çalışılmıştır (R. Koselleck 2009:210). 18. yüzyıldan itibaren ise *kriz* kavramı, geleceği belirlemek amacıyla geçmiş üzerine yapılması gereken refleksiyon ile ilişkilendirilmiştir: "*Her kriz durumu eleştirel, felsefi bir refleksiyonu mecbur kılar*" (R.C. Reyes 1986:221). Bu nedenle filozofun yaşaması gereken hayat; "*daima kriz halindeki bir hayattır*" (M. Kuehn 2011:141).

Kriter ise yargıda bulunmak için ihtiyaç duyulan *ölçüt* (W.W. Smith 1876:25) anlamına geldiğinden kriterin muğlak olduğu ya da kriterin olmadığı bir durumda yargıya varmanın imkânı da ortadan kalkmaktadır. Antik Yunan'dan itibaren nesneler düzeninin yargı düzeni ile örtüştüğü, nesnenin ve nesneye ilişkin bilginin öznenin bağımsız olduğu ve bunun yargı aracılığıyla dile getirilebileceği ileri sürülmüştür. Aristoteles; "*Yargıya varmak için ölçeklere sahip olmak gerekir*" ifadesi ile yargı ve ölçüt-kriter kavramları arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir (Aristoteles 1996:30). Kant ise Kopernik Devrimi ile nesneyi ve nesneye ilişkin bilgiyi öznenin yetileri aracılığıyla inşa edilen unsurlar olarak tanımlamış, yargıyı da bu bağlamda ele almıştır. Metafiziğin yüzyıllardır süren krizinin ve bilim alanındaki ilerlemelere rağmen metafiziğin bir arpa boyu yol alamamasının nedeninin bilgiyi bilgi-olmayandan ayıran kriterlerin belirsizliği olduğunu ileri süren Kant, öncelikle yargıyı mümkün kılan kriterlerin belirlenmesi gerektiğini savunmuştur (2000:128); çünkü "*kriterler krizdedir*" (Lyotard ve Thebaud 2014:182).

Kant'ın ilk kez 1765-1766 kış dönemi derslerinin ilanında kullandığı *critique* (1992a:297) kavramının etimolojisine bakıldığında Latince; yargılamak, eleştirmek anlamlarına gelen *criticus* (F.E.J. Valpy 1828:107), Yunanca; karar vermek, ayırmak anlamlarına gelen *krinein* (O. E. Nybakken 1959:179) ve hüküm verme, yargılama anlamlarına gelen *kritiké* (A.C. Webb 1879:256) kavramları ile karşılaşılmaktadır.² Kant, Eleştiri Öncesi Dönem eserlerinde *eleştiri* kavramını daha çok geleneksel metafiziğin eserlerine ve argümanlarına yöneltirken, *Saf Aklın Eleştirisi* ile

² Elemek-eleştirmek anlamına gelen *krinein* kavramının gerek Türkçedeki gerekse Batı dillerindeki eleştiri-kritik kavramının kökeni olduğuna ilişkin Bkz: (Ö. N. Soykan 2009:48-49).

başlayan Eleştiri Dönemi eserlerinde eleştirinin, dizge ya da eserlere değil aklın deneyimden bağımsız çalışmasına yönelik olduğunu ifade etmiştir (2005: AXII). Diğer taraftan Kant, gerek *eleştirel felsefe* gerekse *eleştiri* kavramlarının açık bir tanımını yapmadığından, söz konusu kavramlar hakkında daha ayrıntılı bir çözümleme yapmak, eleştirel felsefenin amaçlarını kavrayabilmek için elzemdir (E. Pehlivan 2023b:136-137).

Kant'ın 'eleştirel felsefe' ve 'eleştiri' (Kritisizmus) ifadeleri boşa umut verir gibi görünür, gerçekten de şöyle bir kullanılır ancak açıklanmadan kalırlar. Bu ifadeleri detaylıca sorgulamak gerekir, zira sahiden de felsefi açıdan Kant'ın iddia ettiği kadar önemlidirler (K.R. Westphal 2023:9-10).

Bu nedenle Kant'ta *eleştiri* kavramının örtük anlamının kavranabilmesi için *kriz-kriter-kritik* kavramlarının yanı sıra *sınır* kavramı ile ilişkisine de daha yakından bakmak yerinde olacaktır. Latince *sınır* anlamına gelen *terminare* kelimesinden 14. yüzyılda İngilizceye geçen *determine*, “*kesin sınırlarla belirlemek*” anlamına gelmektedir (R. Williams 1985: 98). Tanımlamanın sınır çizmek ile ilişkisini, Spinoza'nın “*Her belirlenim, aynı zamanda bir olumsuzlamadır*” (1919:50) cümlesinde daha açık bir biçimde görmek mümkündür. Her tanımlama, A'yı A-olmayandan ayırmayı gerektirdiğinden bir olumsuzlamayı da zorunlu kılmaktadır. Tanımlamanın bir sınır çizme faaliyeti olduğu, *kriter*lerin belirsizliği nedeniyle tanımlamanın yapılamamasının *krize* neden olduğu ve krizin ancak yeni *kriter*lerin tanımlanması sayesinde mümkün hale gelen bir *kritik* ile aşılabileceği düşünüldüğünde söz konusu kavramlar arasındaki ilişki daha iyi kavranabilmektedir.

2. Geleneksel Metafiziğin Krizi

Bilgi ile bilgi-olmayanı birbirinden ayıran *kriter*lerin muğlaklığından kaynaklanan geleneksel metafiziğin *krizine* yönelik bir eleştiri olan Kant'ın Kritik Projesinin temel amaçlarından biri; doğal bir eğilim olan metafiziğin bir bilim olarak imkânını sorgulamaktır. Bu nedenle aklın deneyimden bağımsız kullanımının kritiğini yaparak bilgiyi spekülasyondan ayıracak kriterleri belirleyen Kant, geleneksel metafiziğin yüzyıllardır süren krizine bir son vermeyi amaçlamıştır. Kant, eleştirel felsefe ile insanın sahip olduğu yetilerin imkân ve sınırlarını söz konusu yetilerin işleyişinden hareketle belirleyerek bilginin sınırlarını olduğu kadar ahlakın da sınırlarını çizmeyi ve dinin bu sınırlar dahilindeki konumunu belirlemeyi amaçlamıştır. Ancak

Kant'a göre eleştirel felsefe, “*metafiziğin çaput-kilimine yeni bez parçaları eklemek, değildir*” (2000:133). Bu nedenle dizgelerin ya da eserlerin bir eleştirisi değil aklın deneyimden bağımsız kullanımı ile elde ettiğini iddia ettiği tüm bilgilerin olanak ve sınırlarını tanımaya yönelik bir girişimdir (Kant 2005: AXII). Kant eleştiriyi; “*deneyimin tüm gereci ve yardımı uzaklaştırıldığında akıl ile ne ölçüde başarılı olmayı umabilirim?*” (2005: AXIV) sorusuna cevap verme girişimi olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle *Saf Aklın Eleştirisi*, akla kendini bilmesi, sınır ve imkânlarını belirlemesi için bir mahkeme kurma çağrısıdır (Kant 2005: AXI). Bu mahkeme, aklın haklı savlarını güvence altına alırken tüm temelsiz savlarını da sınır dışına atabilecektir.

Kant'a göre geleneksel metafiziğin krizi, bir ruh görücünün düşleri ile geleneksel metafizikçilerin spekülasyonlarını birbirinden ayıracak olan kriterlerin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Kant, 1766 yılında yayımlanan *Metafizik Düşlerle Aydınlatılan Bir Ruhgörüncünün Düşleri* adlı eserinde Kritik Projesini başlatacak olan şu soruyu sormaktadır: “*Metafizik konularda aklın sözde gerekçelerine duyulan dogmatik güven, Swedenborg'un spekülasyonlarına inanmaktan neden daha makul ve muteber olsun?*” (1992b:343). Kriterlerin belirsizliğine ilişkin ilk saptama olarak nitelendirilebilecek söz konusu soruyu ise “*Quid Juris?*” sorusu izlemiştir (Kant 2005: A84-B116). Yargıyı mümkün kılan unsurları, nesnede değil öznenin sahip olduğu yetilerin a priori temellerinde arayan Kant'ın sorduğu “*Quid Juris?*” sorusu “*Hak nedir?*” anlamına gelse de kullanılan bağlam düşünüldüğünde “*Hangi hakla?*”³ biçiminde okumak daha doğru olacaktır. Kant, “*Düşüncenin öznel koşulları ne hakla nesnel geçerlilik iddiası taşıyabilir?*” (2005: A89-B122) sorusu ile; kavramların analizinden yola çıkarak yapılan çıkarımların, söz konusu kavramların işaret ettiğini düşündüğümüz varlıkların gerçekliğinin kanıtı olup olamayacağını sormaktadır. Metafizik konulardaki öznel sanılarımızı ne hakla nesnel yargılar olarak sunabildiğimizi soran Kant'a göre; bu soruya verilecek olan cevap ile geleneksel metafizikçilerin spekülasyonlarını, Swedenborg'un kehanetlerinden ayıracak olan kriter de bulunacaktır (Kant 2000:4, 2005: B116-117).

³ “Kant, quid facti ile quid justı ayrımını Reflexionen'de şöyle ifade ediyor: ‘*Quaestio facti bir kavrama hangi yoldan sahip olduğumuzu; quaestio juris ise hangi hakla ona sahip olduğumuzu ve kullandığımızı sormaktadır*’” (H. B. Gözkan 2018:114).

3. Kopernik Devrimi ve Yeni Kriterler

Kant, her konuda bilgisiz olan birinin dahi metafizik alanında kesin yargılarda bulunmaya cüret edebilmesinin nedeninin, bu alanda esaslı olanı boş sözden ayırt edecek kesin bir ölçütün bulunmaması olduğunu ileri sürmektedir (2000:4). O halde metafiziğin bir bilim olup olamayacağını belirleyecek olan unsur, bu alanda sentetik a priori önermelerin imkânına yönelik bir araştırmadır. Söz konusu imkânâna yönelik bir araştırma olan *eleştiri* ise bu nedenle tüm yargılardan önce gelmelidir (Kant 2000:128). Kant’a göre, doğal bir eğilim olan metafiziğin bir bilim olarak imkânını belirleyecek olan kriter; “*Sentetik a priori yargılar nasıl olanaklıdır?*” sorusuna verilecek yanıtla belirlenecektir (2000:133, 2005: B19). Eğer metafizik bir bilim olma iddiasında ise kavramların çözümlenmesine dayanan analitik açıklamalardan değil, sentetik a priori önermelerden oluşmalıdır. Bu nedenle “*Kopenikusçu Devrimin başka bir ifadesi, sentetik a priori yargıların olanağının ortaya konulmasıdır*” (Güven 2012:25).

Bu nedenle Kant, yargıyı mümkün kılan unsurları belirlemeye yönelik incelemesine, özne-nesne ilişkisini yeniden ele alarak başlamıştır. Doğruluğun, bilginin nesneye uygunluğu olarak tanımlanması durumunda bir şeyin a priori olarak nasıl bilinebileceği sorusunun cevapsız kaldığını savunan Kant, nesnenin ve nesneye ilişkin bilginin öznenin yetileri tarafından inşa edildiği düşünüldüğünde bu olanağın kolayca kavrandığını ileri sürmektedir (2005: B XVIII). Dolayısıyla Kant’ın geleneksel metafiziğin krizini çözmek için Kopernik Devrimi ile getirdiği yeni kriter, bilginin nesnelere uyması gerektiği varsayımını tersine çeviren bu *paralaksa*⁴ dayanmaktadır. Nesnenin ve nesneye ilişkin bilginin, öznenin yetileri aracılığıyla inşa edildiği düşüncesine dayanan Kopernik Devrimi Kant’a göre “*(...) şeylere ilişkin olarak ancak onlara kendi koyduklarımızı a priori biliriz*” (2005: B XVIII) biçiminde ifade edilebilecek bir denektaşı sunmaktadır. Nesnenin, öznenin sahip olduğu yetilerce inşa olduğunu ileri süren Kant, görünüş ve kendinde şey arasında bir ayrım yaparak, bilginin alanını neden-etki bağıntısına tabi olan görünüşler ile sınırlamıştır. Diğer

⁴ “Yunanca ‘ötesi’ anlamına gelen ‘para’ öneki ile ‘öteki/başka’ anlamındaki ‘allos’tan türeme, değiştirmek anlamına gelen allassein sözcüğünün birleşmesiyle oluşan sözcük. Özellikle gözbilim ve fotoğrafçılıkta kullanılan ‘paralaks’ terimi, temelde, gözlemcinin yerinin değişmesine bağlı olarak bir nesnenin gözlenen doğrultusunda oluşan değişimidir” (K. Karatani 2008:25).

tarafından Kant, aklın görünüşlerle yetinmeyen ve koşulsuz olana ulaşmak arzusuyla kendinde şeylere varlık atfetmeye yönelen doğasını, geleneksel metafiziğin nedeni olarak görmüştür. Geleneksel metafiziğin krizini, bilmek ve düşünmek arasında yaptığı ayırmadan hareketle çözmeyi deneyen Kant, bilgiyi görünüşler ile sınırlayıp kendinde şeylerin düşünebilir olma imkânını koruyarak çözmeye çalışmıştır.⁵

Bundan hiç kuşkusuz aklın olanaklı tüm teorik bilgisinin yalnızca deneyim nesneleri ile sınırlı olduğu sonucu çıkar. Ama aynı zamanda belirtmek gerekir ki bu nesneleri gerçi kendinde şeyler olarak bilemiyor olsak da gene de en azından onları düşünebilmemiz gerektiği olgusu saklı kalmalıdır (Kant 2005: BXXVI-BXXVII).

Kant'ın Kopernik Devrimi ile tersine çevirdiği özne-nesne ilişkisi, nesneyi ve bilgiyi öznenin yetileri aracılığıyla inşa olan unsurlar olarak tanımlayarak aklın teorik kullanımını deneyim nesneleri ile sınırlaması esasına dayanmaktadır. Ancak *eleştiri*, yetilerin kullanımını deneyim ile sınırlandırılarak nelerin bilinemeyeceği ifade ettiğinden negatif bir işleve sahiptir (Kant 2005: BXXIV). Bu nedenle eleştiri faaliyetini Kant'ın şu cümlesi ile özetlemek mümkündür: “(...) akıl, bize olanaklı deneyim nesnelerinden öte, bunların da deneyimle bilinebileceklerinden öte bir şeyi hiçbir zaman öğretmez” (2000:116). Dolayısıyla aklın kullanımını sadece deneyimle sınırlayan ve bu sınırların aşılamayacağı konusunda bizi uyan “*Eleştiri'nin olumsuzlayıcı/yıkıcı bölümünün temel düşüncesi, aklın yönelttiği bu tür soruların yanıtlanamazlığının kanıtlanmasıdır*” (M. Baum 2005:46). Diğer taraftan nesnenin öznenin yetilerince inşa edilen bir tasarım olduğu düşüncesi bizi “(...) kendisi deney nesnesi olmayan ama tüm deneyin en yüksek temeli olması gereken bir ilgiye” (Kant 2000:116) yani kendinde şey'e kadar götürür. Eleştirinin kazanımlarından biri de kendinde şeye dair bilgimizin, kendinde şeyin bir *sınırkavram* (*grenzebegriff*) olduğunu bilmekten ibaret olduğunu bilmek ve bu sınırdaki

⁵ “Bir nesneyi bilmek için onun olanağını (ister deneyim kanıtına göre edimselliğinden olsun, isterse akıl yoluyla a priori olsun) tanımlayabilmem gerekir. Ama istediğimi düşünebilirim yeter ki çelişkiye düşmeyeyim. e.d. yeter ki kavramım olanaklı bir düşünce olsun, üstelik tüm olanaklar toplamında buna bir nesnenin karşılık düşüp düşmediğini saptayamasam bile. Ama böyle bir kavrama nesnel geçerlik (olgusal olanak, çünkü ilki yalnızca mantıksal olanaktır) yükleyebilmem için ‘daha öte’ bir şey gerekir. Gene de bu ‘daha öte’sinin teorik bilgi kaynaklarında aranması gerekmez o, pratik olanda yatıyor olabilir” (Kant:2005: BXXV-VI).

durabilmektir. Diğer taraftan aklın teorik kullanımını deneyimle sınırlayan eleştiri, deneyimin ötesine uzanmak isteyen aklın metafizik konulara ilişkin bilme isteğini doyurmayacaktır. Ancak Kant’a göre felsefeden, doğanın en sıradan akla bile verdiği bu rehberlikten ötesini beklemek nafil bir çabadır (2005: A830, B858).

Bazıları, felsefenin ulaşabileceği son noktanın bununla sınırlı olduğu fikrine burun kıvrabilir, fakat Kant’a göre bu yeter de artar bile, hem herkesi ilgilendiren konularda kimsenin bir ayrıcalığı olmaması iyi bir şeydir (M. Kuehn, 2011:247).

Kant’ta *eleştiri*, aklın deneyimden bağımsız işleyişine yönelik olduğundan *transsental* kavramı ile yakından ilişkilidir. Çünkü transsental bilgi, “*Nesnelerle olmaktan ziyade, a priori olanaklı olduğu ölçüde nesnelere ilişkin bilme tarzımızla ilgilenen tüm bilgi*” (2005: B26) olduğundan transsental felsefe de nesneleri a priori bilmemizi sağlayan yetilerin incelemesi anlamına gelmektedir. Aklın deneyim sınırlarının ötesinde kullanımını ise “*aklın transsental kullanımı*” (2005: A296-B352, A643-B671) olarak tanımlayan Kant’a göre, eleştirinin nihai amacı, aklın işleyişinden hareketle çizilen sınırlarla transsental kullanımlarının önüne geçerek yanılsamalara düşmesini engellemektir (Günenç 2016:92). Yetilerin kullanımını deneyim ile sınırlandırılarak nelerin bilinmeyeceği ifade ettiğinden negatif bir işleve sahip olan eleştirinin pozitif yönü ise nedensellik ilkesinin kullanımını sadece fenomenal alanla sınırlı tutarak “*(...) istemin, kendinde şeyin bir özelliği olarak özgürlüğü her halükârda koşulsuz düşünülebilir kılması ve onu bu noktada kurtarmasıdır*” (M. Baum 2005:52). Böylece görünüş ve kendinde şey arasında yapılan ayırım sayesinde bilginin görünüş alanı ile sınırlandırılarak kendinde şeyin özne için bilinemez olarak kalması, doğadaki nedenselliğin ahlak alanında geçerli olmaması anlamına geldiğinden, aklın pratik kullanımı için ihtiyaç duyduğu alan açılmaktadır (Kant 2005: BXXIX).

4. Bir Sınır Çizme Girişimi Olarak Eleştiri

Kant, aklın deneyimden bağımsız işleyişine sınır çizerek aklın teorik ve pratik kullanımlarının sınırlarını belirlemeyi amaçladığından, sınır kavramı eleştirel felsefe için özel bir anlam ve önem kazanmaktadır.⁶ Aklın

⁶ Kant, sınır kavramı için *grenze* (boundary) ve *schränke* (limit) kelimelerini kullanarak sınırın içine ve dışına yönelik göndermelerde bulunmaktadır. Ancak mevcut çalışma

doğasından kaynaklanan sınırları, yine kendi doğası gereği tanımayarak koşulsuz olana ulaşmaya çalıştığı yer olan sınır, “*sınırlı olanın sınırsıza değmeye çalıştığı yerdir*” (G. Simmel, 1997:65). Bu nedenle sınırlar üzerine düşünmek gerek aklın doğasından kaynaklanan sınırları gerekse aklın söz konusu sınırları tanımak istemeyen doğası gereği sınırsız olana uzanma girişimlerini kavramak için elzemdir. Felsefe tarihindeki tartışmaların yönünü büyük ölçüde değiştiren Kant'ın sınır çizme girişimi ve “*sınırlar hakkında söyledikleri kolay anlaşılacak türden değildir*” (M. Kuehn 2011: 258). Diğer taraftan “*sınırı tanımlamanın zorluğu, sınırlara duyduğumuz ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Sınır elimine edilemez*” (M. Cacciari 2015:14).

Kendi çağını her şeyin kendisine boyun eğmek zorunda olduğu bir *eleştiri çağı* olarak gören Kant'a göre yetilerin imkân ve sınırlarını araştırmaksızın işe başlayan her düşünce dogmatiktir (2005: AXI). Kant, metafiziğin “*insan aklının sınırlarının bilimi*” (1992b:384) olduğunu düşündüğünden “*eğer eleştiri, objektif ve bilimsel olmak istiyorsa sadece aklın kendi kendini eleştirisi değil, aynı zamanda dogmatik kibrin de eleştirisi olmalıdır*” (P. Guyer 2019: 12). Dolayısıyla Kant'ta eleştiri, gerek aklın işleyişinden hareketle onun sınırlarını çizmek gerekse doğası gereği sınır tanımak istemeyen aklın metafizik yapma eğilimine sınır getirmek için yapılmaktadır. Akıl kendini “*bu sınırın dışında olanın onun içinde olanla bağıntısını bilmekle*” (Kant 2000:116) sınırlandırmak zorundadır. Bu nedenle yapılabilecek yegâne metafizik, söz konusu sınırları belirlemeye yönelik bir sınır metafiziğidir.

Kant'ın yetilerin işleyişinden yola çıkarak belirlediği sınırları sırasıyla şöyle özetlemek mümkündür: Kant, uzay ve zamanın özneye ait saf görüler olduğunu ve dolayısıyla nesnenin, öznenin sahip olduğu yetilerce inşa olan bir tasarım olduğunu ileri sürmüştür. Kopernik Devrimi olarak adlandırdığı bu paradigma değişimi sayesinde Kant, görünüş ve kendinde şey arasında bir ayrım yaparak bilginin alanını görünüşler ile sınırlamıştır. Kendinde şeye gerçeklik atfedilerek onun akılla kavranabileceğine ilişkin kadim düşüncenin eleştirisi, akli görünün iptali ile sonuçlanmıştır (A.

söz konusu teknik ayırımın ayrıntılarına ilişkin bir inceleme olmaktan çok Kant'ta bir sınır çizme faaliyeti olarak eleştiri kavramını ele aldığından *grenze-schranke* ayırımına değinilmemiştir. İlgili çalışmalar için Bkz: E. Pehlivan, 2020, 2023a, 2023b, ve Ö. Güven, 2019

Kovanlıkaya 2006). Görü ve kavram arasında yapılan ayırım ve kendinde şeyin bir *sınırkavram* (*grenzebegriff*) olarak konumlandırılması sayesinde ise aklın deneyimden bağımsız kullanımına sınır getirilmiştir (Kant 2005: A 255-B311).

Kant, Kopernik Devrimi ile özne-nesne ilişkisini tersine çevirdiği gibi doğruluğun da bilginin nesneye uygunluğunda değil yargıyı mümkün kılan a priori zeminde aranması gerektiğini ileri sürmüştür. Anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilere gerçeklik atfedilmemesi, aklın düzenleyici işleve sahip idelerine kurucu bir görev verilmemesi ve mantık ilkelerinin varlık hakkında çıkarımlar yapmak amacıyla kullanılmaması eleştirel felsefenin çizdiği sınırlar arasındadır. Kant, geleneksel metafiziğin krizinin nedeni olarak gördüğü kriterlerin belirsizliğini gidermek amacıyla; görünüş-kendinde-şey, görü-kavram, kategori-ide, bilmek-düşünmek arasında ayırmalar yaparak söz konusu ayırımların yapılmamasından kaynaklanan sınır ihlalleri olan yanılsamaları engelleyecek olan sınırları da çizmiştir. Diğer taraftan eleştirel felsefe sayesinde aklın teorik kullanımı, deneyimle sınırlandırıldığı için haklarında bilgi iddiasında bulunulamayan tanrı, ruh ve özgürlük kavramları, aklın pratik kullanımının sınırları dahilinde çelişkiye düşmeden düşünülebileceğinden ahlak için ihtiyaç duyulan alan da açılmıştır.

Eleştiri ne yapar? Aklın teorik bilgisinin fenomenlerle sınırlı olduğunu ama aynı zamanda her şeyin bir başka şekilde de yahut kendi başına bir varlık olarak da düşünülebileceğini gösterir. O zaman da kendi başına olandan veya neden-etki bağıntısının zorunluluğuna tâbi olmadığını bildiğim için herhangi bir şeyden, örneğin özgür bir neden olarak bahsedebilmem için bir olanak bulurum (A. A. Çitil 2021:54).

Aklın teorik kullanımına çizilen sınırlar sayesinde pratik kullanımına yer açan Kant'a göre ahlak alanındaki krizlerden birinin nedeni, yapılması gerekeni yapılandan türetmektir ve hiçbir şey şiddetli bir kınamayı bundan daha fazla hak etmez(2005:A318-B375). Çünkü ahlak yasasının deneyimden türetilmesi, insanı fenomenal cihete indirgeyen haz, mutluluk, fayda gibi unsurların ahlaki kriterler olarak kullanılması anlamına gelmektedir. Kant, ahlakın olandan hareketle temellendirilmesini, olumsuzluğun tüm zafiyetini taşıyacağı gerekçesiyle reddederek tamamen biçimsel olan koşulsuz buyruğun kriter olarak belirlemesi gerektiğini savunmuştur (2013:30, 1999:22). İyinin öznenen bağımsız olarak var olabileceği düşüncesini

reddeden Kant, öznenin ahlak yasası ile kurduğu ilişki uyarınca her ahlaki karar ve eylemde iyinin yeniden inşa edildiğini savunmaktadır. İnsan, özgür istemesini ahlak yasasına tabi kılarak, iyiyi fiili kılabilen tek varlıktır. Bu nedenle insanın varlığı doğanın işleyişi için gerekli değilken, ahlak alanı sadece insanın varlığı ve seçimleriyle kurulmaktadır. İnsan yaptığı her ahlaki eylem ile adeta ahlak alanını tekrar tekrar kurmakta ve bu ayrıcalığa sahip olduğu gibi bu sorumluluğu da üstlenmektedir. Ancak aklın pratik kullanımındaki söz konusu genişleme, aklın teorik kullanımın yalnızca görünüşlerle sınırlandırılması sayesinde olanaklıdır (Kant 2005: BXXIX).

Kant, *doğaya göre ve özgürlükten dolayı* olmak üzere iki tür nedensellik olduğunu, ilkinin teorik aklın, ikincisinin ise pratik aklın işleyişi ile ilişkili olduğunu ileri sürerek (2005: A532-B560) ahlak alanındaki bir diğer krizi çözmeyi denemiştir. Doğadaki nedenselliğin ahlak alanında da geçerli olması, ahlaki davranışın motivinin ödül beklentisi ya da ceza korkusu olmasına neden olmakta ve ahlakın zorunlu koşulu olan özgürlüğün imkânını ortadan kaldırmaktadır. Mutluluğun erdemli davranışın ödülü, kötülüğün ise erdemli olmayan davranışın cezası olarak yorumlanmasının yarattığı ahlaki krizleri ortadan kaldırmanın yolu nedensellikler arasında ayırım yapmaktır. Nedenselliğin aklın teorik ve pratik kullanımları ile ilişkilendirilerek ayrılması ve kullanımlarının bu alanlarla sınırlandırılması, olası krizlerin önüne geçtiği gibi ahlak alanında bir genişlemeyi de mümkün kılmaktadır. Böylece insan, her ahlaki eylemiyle ahlak alanını yeniden inşa ederek teorik alandaki sınırlılığını, ahlak alanındaki genişleme sayesinde aşabilmektedir.

Sonuç

Kant'ta eleştiri, aklın deneyimden bağımsız kullanımının olanaklarını araştıran bir sınır çizme girişimi olduğu gibi akla kendi sınırlarını tanımak için bir mahkeme kurma çağrısıdır. Bu nedenle eleştirel felsefe, dizgelerin ya da eserlerin eleştirisinden çok aklın deneyimden bağımsız olarak elde ettiği tüm bilgilerin olanak ve sınırlarını tanımaya yönelik bir girişimdir. Aklın deneyimden bağımsız kullanımına yine aklın doğasından hareket ederek sınır çizme girişimi olan eleştirel felsefenin temel kaygılarını anlamak için eleştiri kavramının örtük olan tanımını, *kriz-kriter-kritik* kavramları bağlamında ele almak oldukça verimli bir kavrayış imkânı sunmaktadır. Kant, Kopernik Devrimi ile yargıyı mümkün kılan unsurları nesnede değil öznenin sahip olduğu yetilerin a priori temellerinde arayarak

geleneksel metafiziğin *krizine* son verecek olan yeni *kriterleri* belirlemiştir. *Saf Aklın Eleştirisi* ile yetilerin çalışma ilkelerini ve sınırlarını ele aldığı gibi aklın koşulsuz olana yükselme tutkusuna ve sınırlara riayet etmek istemeyen doğasına da dikkat çekmiştir. Söz konusu sınırlar aşıldığında düşülen yanılsamaların tarihinin ise aslında dogmatik metafiziğin tarihi olduğunu ileri sürerek, aklın teorik kullanımının deneyim alanı ile sınırlı olması gerektiğini savunmuştur.

Aklının sınırlı doğasına vurgu yaparak teorik alandaki sınırlarımızı belirleyen Kant, söz konusu sınırlar sayesinde aklın pratik kullanımı için açılan alanın önemini de vurgulamıştır. Ahlaki eylemde bulunurken sadece kendisini değil tüm evreni etkileyen bir etki dizisini harekete geçirme sorumluluğunu ve ayrıcalığını insana yükleyen söz konusu ahlak anlayışı, teorik alandaki sınırlılığın pratik alanda adeta tesellisini sunmaktadır. Aklın sınırlı doğasını olduğu kadar, sınırsız olana yükselmek isteyen doğasını da tanımamızı sağlayan eleştirel felsefe, bir sınır varlığı olan insanın, teorik alandaki sınırlılığının tesellisini pratik alandaki genişlemede bulabileceğini göstermektedir. Diğer bir deyişle aklın teorik kullanımındaki sınırlılığının kabulü, aklın pratik kullanımında sınırsız olana uzanabilmenin imkânını sunmaktadır.

Kaynakça

1. Aristoteles (1996). *Felsefe Yapmaya Çağrı- Protreptikos*, Çev: Ali Irgat, İstanbul: Afa Yayınları
2. Aristoteles (1997). *Gökyüzü Üzerine*, Aristoteles Sözlüğü (İçinde), Çev: Saffet Babür, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
3. Baum, Manfred (2005). “Kant ve Saf Aklın Eleştirisi”, Çev: Nafer Ermiş, Cogito - Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı:41-42, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s:31-54
4. Bauman, Zygmunt ve Bordoni, Carlo (2018). *Kriz Hâli ve Devlet*, Çev: Yavuz Aldoğan, İstanbul: İthaki Yayınları
5. Cacciari, Massimo (2015). “Place and Limit”, The Intelligence of Place, Topographies and Poetics (İçinde), Ed. Jeff Malpas, Londra: Bloomsbury Academic
6. Caird, Edward (2018). “Eleştiri Düşüncesi: Kant'ın Eleştiri Felsefesine Giriş”, Çev: Metin Bal, Kaygı Dergisi, Sayı:30, s:253-279
7. Çitil, Ahmet Ayhan (2021). *Kant Okumaları-Birinci Kritik*, İstanbul: Dergâh Yayınları
8. Dellaloğlu, Besim (Ocak 2013). “Dünyalı Bir Kültür-Sanatın İmkânları”, Gelenekten Geleceğe Dergisi, Cilt:1, s:23-29
9. Gözkan, Hasan Bülent (2018). “Saf Aklın Eleştirisi'nde Ben'in Kuruluşu”, Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar (İçinde), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s:111-133
10. Guyer, Paul (2019). “Critique of the Notion of Critique”, Çev: Ulrich Hufen, Critical Theory of the Subject in the 20th Century Sempozyumu Açılış konuşması, <https://www.romanistik.uni-bonn.de/bonner-romanistik/personal/geyer/schriften> (18.09.2019)
11. Günenç, Mehmet (2016). *Kant'ta Tanrı ve Tanrısallaştırılan Akıl*, Ankara: Elis Yayınları
12. Güven, Özgüç (2019). “Kant'ın Grenze ve Schranke Ayrımı Yoluyla Felsefenin Yapısı Hakkında Bir Soruşturma”, Felsefe Arkivi, Sayı:51, İstanbul: İstanbul University Press, s:379-391

13. Güven, Özgüç (2012). *Kant, Bolzano ve Frege’de Yargıların Temellendirilmesi ve A priorilik Sorunu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012
14. Kant (2013). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev: İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları
 - a. (2005). *Critique of Pure Reason*, Çev: Paul Guyer – Allen W. Wood, New York: Cambridge University Press
 - b. (2000). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Çev: İoanna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları
 - c. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev: İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları
 - d. (1992a). *Announcement of the Programme of His Lectures for the Winter Semester 1765-1766, Theoretical Philosophy (1755-1770)* (İçinde), Çev. ve Ed.: David Walford, Cambridge: Cambridge University Press
 - e. (1992b). *Dreams of a Spirit-seer Elucidated by Dreams of Metaphysics, Theoretical Philosophy 1755-1770* (İçinde), Çev. ve Ed. David Walford, Cambridge: Cambridge University Press
 - f. (1992c). *The Only Possible Argument in Support of a Demonstration of the Existence of God, Theoretical Philosophy 1755-1770* (İçinde), Çev. ve Ed. David Walford, Cambridge: Cambridge University Press
15. Karatani, Kojin (2008). *Transkritic - Kant ve Marx Üzerine*, Çev: Erkal Ünal, İstanbul: Metis Yayınevi
16. Ketenci, Taşkırner (Haziran 2016). “Saf Aklın Eleştirisi’nde Önsözler ve İşlevleri”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Sayı:6, s:115-139
17. Koselleck, Reinhart (2009). *Kavramların Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, Çev: Atilla Dirim, İstanbul: İletişim Yayınevi
18. Kovanlıkaya, Aliye (2006). “Kant’ta Akli Görünün İptaline Dair”,

- Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Ed: Nebil Reyhani, Ankara: Vadi Yayınları, s:77- 84
19. Kuehn, Manfred (2011). *Immanuel Kant*, Çev: Bülent O. Doğan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
 20. Lyotard, Jean F. ve Thebaud, Jean L. (2014). *Hakkıyla*, Çev: Emine Sarıkartal, İstanbul: İthaki Yayınları
 21. Nybakken, Oscar E., (1959). *Greek and Latin in Scientific Terminology*, Iowa State, Ames: Iowa State College Press
 22. Pehlivan, Ebru (2023a). “Kant'ta Sınırın İki Yüzü: Grenze ve Schranke”, *Sofist Uluslararası Felsefe Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul, s:95-122
 23. Pehlivan, Ebru (2023b). “Eleştirel Felsefe” maddesi, *KLU Felsefe Ansiklopedisi* (içinde), Ed: Gökhan Murteza Eylem Yolsal Murteza, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, s:136-137
 24. Pehlivan, Ebru (2020). *Kant'ta Eleştiri ve Sınır Kavramları Üzerine Bir İnceleme*, Danışman: Prof. Dr. Cengiz Çakmak, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilimdalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
 25. Reyes, Ramon Castillo (1986). “Philosophy in a Crisis Situation”, *Philippine Studies*, Sayı: 34, No:2, Manila, Philippines: Ateneo de Manila University Press
 26. Simmel, George (1997). “Bridge and Door”, *Rethinking Architecture - A Reader in Cultural Theory (İçinde)*, Ed. Neil Leach, Londra - New York: Routledge
 27. Smith, William W. (1876). *A Complete Etymology of the English Language*, New York: A.S. Barnes & Co.
 28. Soykan, Ömer Naci (2009). *Türkiye'de/Türkçe'de Felsefe Üzerine Konuşmalar*, Haz. Cüneyt Kaya, İstanbul: Küre Yayınları
 29. Spinoza (1919). *The Chief Works of Benedict De Spinoza, De Intellectus Emanatione, Ethica Letter*, Vol. II, Çev. R.H.M., Elwes, Londra: G. Bell and Sons
 30. Uygur, Nermi (2002). *Bunaldımdan Yaşama Kültürü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

31. Valpy, Francis Edward Jackson (1828). *An Etymological Dictionary of the Latin Language*, Londra: Baldwin and Co. Longman and Co. and G.B. Whittaker
32. Webb, Anne C. (1879). *A Manual of Etymology: Containing Latin & Greek Derivatives: With a Key, Giving the Prefix, Root, and Suffix*, Philadelphia: Eldredge & Brother
33. Westphal, Kenneth, R. (2023). “Soru Cevaplandı: Kant’ın ‘Eleştirel Felsefesi’ Nedir?”, Çev: Seniye Tilev, Umut Eldem, Kant Çalışmaları Dergisi, Sayı:1, İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, s:9-31
34. Williams, Raymond (1985). *Keywords-A Vocabulary of Culture and Society*, New York: Oxford University Press